

Nationalisme en klederdrachten

Recensie Ad de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940*, SUN/Nederlands Openluchtmuseum, Nijmegen 2001. ISBN 90 58750221

Th. Wijsenbeek-Olthuis

Het is een grote prestatie om van de geschiedenis van een museum, in dit geval het Openlucht Museum, een zeer fascinerende studie te maken. Wat schijnbaar een niet erg spectaculair onderwerp is, blijkt een studie te zijn geworden waarvan vele facetten je altijd bij zullen blijven en die iedereen – wetenschapper of belangstellende – aan het denken zet. Sterker nog, de lezer kijkt na de bestudering van dit boek met een andere bril naar de geschiedenis van ons land.

Hoe is dit de auteur gelukt? Uit de titel van dit proefschrift blijkt al meteen op welke wijze de schrijver zijn opdracht om de geschiedenis van dit museum te schrijven heeft aangepakt. De hamvraag bestaat eruit, hoe in de negentiende eeuw een land er toe komt om het gewone leven op het platteland te verheffen tot een fenomeen dat het waard is om tentoon te stellen.

De volkscultuur, in de betekenis van de levensstijl en wooncultuur op het platteland, kreeg in de negentiende eeuw extra dimensies nadat wetenschappers deze als een overblijfsel van een bijna verloren verleden en van een oer-Germaanse cultuur gingen beschouwen. Zo laat de schrijver zien dat dit proces in ons land begon met de belangstelling voor klederdracht en beschilderde meubelen van Hindelopen. Mede dankzij een stijlkamer hiervan op de wereldtentoonstelling van 1877, waar de volkskunst nadrukkelijk geplaatst werd naast de industriële producten waarvoor zo'n tentoonstelling in feite was bedoeld, werd Hindelopen een symbool voor de oorspronkelijke en oeroude Nederlandse volkscultuur. In een gloedvol betoog bestudeert de schrijver vele internationale culturele stromingen die bijdroegen tot de hernieuwde belangstelling voor het platteland en het boereninterieur. Zoals bijvoorbeeld de schilderkunst die met genrestukken van de boeren- of vissersbevolking als onderwerp de geesten rijp maakte om van de schoonheid van een archaische samenleving te leren genieten. Er ontstond een etnografische schilderkunst die met hun interieurstukken een voorbeeld en een soort model gaf hoe later stijlkamers van boerenwoningen ingericht konden worden. Op zoek naar inspiratie trokken Duitse schilders naar Marken en Volendam of zetten andere schilders hun ezel neer in (vaak in een atelier nagebouwde) huiskamers van Scheveningse vissers om huiselijke tafereeltjes vast te leggen. Later bij de School van Barbizon en schilders van de Haagse School worden de mensen in klederdracht buiten in een oud en nog ongeschonden landschap afgebeeld. Het 'vijf

voor twaalf-gevoel, zoals de schrijver het noemt, zorgde ervoor dat kunstenaars het oude landschap, zonder grote steden en fabrieken, sterk gaan romantiseren en daarin horen ook de boeren, vissers en hun vrouwen in klederdracht.

Rond 1870 raakte tegelijkertijd heel Europa in de ban van Skandinavië. In dat woeste en ongeschonden gebied kon nog het echte 'Germaanse type' worden teruggevonden, bij de boerenbevolking. Die link naar rassen van oude Europese volkeren zou de opvattingen over volkscultuur verder gaan domineren. Al die stromingen, maar daar gaat de schrijver verder niet op in, vormen een deel van het anti-stedelijk denken en vormen in feite een verzet tegen de nieuwe industriële samenleving.

Veel meer leidt het verhaal nu naar een andere stelling, namelijk dat de volkscultuur en vooral de klederdrachten een nieuwe functie gaan krijgen als symbool van Nederland en zelfs een deel gaan vormen van de nationale identiteit. Niet alleen Hindelopen maar ook klederdrachten uit alle streken van ons land vormden samen een symbool van 'dracht en eendracht'. Nu kreeg de klederdracht een andere betekenis, niet meer een deel van internationale belangstelling voor archaische samenlevingen, maar als een symbool van nationale eenheid. Sterk beïnvloed door de schilderkunst gingen toeristen met andere ogen naar Nederland kijken: klompen, molens, de strijd tegen het water en vooral meisjes in Volendams of Markens kostuum stonden voor alles wat "Hollands" is. De nieuwe rage van prentbriefkaarten bevestigde dit nieuwe beeld van ons land, dat overigens hardnekkig zou blijven bestaan.

Maar ook de Nederlanders zelf kregen steeds meer belangstelling voor klederdrachten en gingen die verzamelen. Uiteindelijk zou zelfs in het Rijksmuseum een grote collectie worden ondergebracht. Om een verklaring te geven voor die nieuwe belangstelling, schetst De Jong een beeld van wat hij het nationaal beschermingsoffensief noemt. Verenigingen als de Nederlandse Oudheidkundige Bond, Natuurmomenten en Heemschut vormden allemaal tekenen van een strijd tegen de industrialisatie en het modernisme, omdat deze mensen vol overgave en bijna krampachtig de archaische sporen van het verleden wilden bewaren. Immers daar lag de ziel van Nederland! Zo komen we volgens mij bij het gebruik van de volkscultuur en van het landschap met de molens en dijken als een zeer belangrijk element voor de opbloei van het nationalisme. Ook hier hebben we te maken met een verzet tegen de nieuwe tijd, maar nu zeer politiek geladen. Het nationalisme ging de strijd aan tegen het gevaar van het internationale socialisme! Op een fraaie wijze legt de schrijver nu in zijn verhaallijn een link met het koningshuis. Wilhelmina die, na de mislukte revolutie van Troelstra, het symbool werd van nationale eenheid en zich liet portretteren in een Fries kostuum!

Maar ja, het boek gaat over het Openluchtmuseum. Alle culturele achtergronden en het rijp worden van de geesten om zo'n museum te kunnen oprichten en natuurlijk om daarvoor de gelden te vergaren, vormen een schitterende introductie. Ook de musealisering en de invloed van openluchtmusea in Skandinavië en Duitsland komen uitgebreid aan bod.

In het derde deel van het boek volgt een beschrijving van het wel en wee van het nieuwe Openluchtmuseum. Ruzies binnen de directie en de wilde plannen van een doordrammer D.J. van der Ven gaan meer en meer het boek beheersen. Een beetje een teleurstelling na de diepzinnige andere gedeelten van de dissertatie. Overigens hilarisch is de passage over de actie van notabelen “Terug in Zeeuwse dracht” in 1937. Het dragen van klederdrachten verdween, omdat dit steeds meer geassocieerd werd met ouderwets, en dat was een ramp voor het toerisme in Zeeland! Een schitterende beschrijving volgt van de discussies die hierover werden gevoerd. Van der Ven wilde in feite het liefste van heel Zeeland een groot openluchtmuseum maken.

In het interbellum kreeg het denken over de volkscultuur steeds meer racistische trekjes. De gedachte dat klederdracht rasgebonden was, zoals verkondigd door de fascistische filosoof Rosenberg, en ook de in Nederland levende ideeën over de grote verwantschap tussen de Duitse en de Nederlandse volkscultuur die konden leiden tot een “Groot-Duits-gevoel”, vonden toch veel weerklank. De NSB-krant *Het Volk* mengde zich in de discussie en zag in het herstel van de klederdrachten een manier om het zelfbewustzijn van het platteland te bevorderen. Helaas gaat de auteur juist op dit aspect, de steeds meer politiek gekleurde ideeën over de volkscultuur, niet of nauwelijks in. In ieder geval niet systematisch, zoals bij de andere culturele achtergronden in het eerste deel van het boek. Dit wordt des te duidelijker door het gegeven dat het wel en wee van het Openluchtmuseum tijdens de Tweede Wereldoorlog nauwelijks aan bod komt, maar wel de verweerschriften die de bestuurders na de oorlog schreven na beschuldigingen van te grote Duitse sympathieën. Veroordeeld zijn zij niet. In zijn epiloog stipt de schrijver even het feit aan dat tot de jaren zestig de volkskunde door die nauwe band met Duitse theorieën lang in een kwaad daglicht stond.

Het is een uiterst lijvig boek geworden, waarin stof wordt behandeld die geschikt is voor een drietal dissertaties. Uitermate boeiend zijn de eerste twee delen van het boek, die een originele kijk geven op de invloed van het anti-stedelijk denken op de appreciatie van de volkscultuur en de ongekende populariteit van de klederdrachten. Zodra het Openluchtmuseum zelf in beeld komt, verliest de auteur zich te veel in details en is de vaart er een beetje uit. Naar mijn smaak danst de schrijver rond de sympathie voor fascistische ideeën tijdens het interbellum en gedurende de oorlog een beetje om de hete brei heen, terwijl dit toch voor de discipline volkskunde grote gevolgen heeft gehad.